TALABALARNING INKLYUZIV TA’LIMGA TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY MUAMMOLARI

Axmedjanova Parvina Xusenovna,
Mirzo Ulug‘bek nomidagi
O‘zbekiston Milliy universiteti
2-bosqich doktoranti

Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning pedagogik holati tahlil qilinadi. Talabalarning inklyuziv ta’limga oid bilimlari, munosabati va amaliy tayyorgarligi o‘rganilib, mavjud muammolar aniqlanadi. Tajriba-sinov natijalari asosida inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirishda interfaol metodlar va amaliy mashg‘ulotlarning samaradorligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari bo‘lajak mutaxassislarning inklyuziv ta’lim sharoitida kasbiy faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, oliy ta’lim, talaba tayyorgarligi, inklyuziv kompetensiya, maxsus ta’lim ehtiyojlari, pedagogik tayyorgarlik.*

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ГОТОВНОСТИ УЧАЩИХСЯ К ИНКЛЮЗИВНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ

В данной статье анализируется педагогическая ситуация подготовки студентов к инклюзивному образованию в высших учебных заведениях. Изучаются знания, отношение и практическая подготовка студентов в отношении инклюзивного образования, выявляются существующие проблемы. На основе результатов эксперимента обосновывается эффективность интерактивных методов и практических упражнений в развитии инклюзивных компетенций. Результаты исследования направлены на совершенствование подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности в области инклюзивного образования.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, высшее образование, подготовка студентов, инклюзивная компетенция, особые образовательные потребности, педагогическая подготовка.*

SOCIAL ISSUES IN DEVELOPING STUDENTS' READINESS FOR INCLUSIVE EDUCATION

This article analyzes the pedagogical state of preparing students for inclusive education in higher education institutions. It examines students' knowledge, attitudes, and practical readiness regarding inclusive education and identifies existing challenges. Based on experimental results, the study substantiates the effectiveness of interactive methods and practical exercises in developing inclusive competencies. The research findings are aimed at enhancing the preparedness of future professionals for their vocational activities within inclusive educational settings.

Keywords: *inclusive education, higher education, student preparation, inclusive competence, special educational needs, pedagogical preparation.*

Kirish. Bugungi kunda jamiyatning barqaror rivojlanishi va ijtimoiy adolat tamoyillarini ta’minlashda inklyuziv ta’lim muhim strategik yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Inklyuziv ta’lim barcha shaxslar, jumladan, jismoniy yoki psixologik rivojlanishida cheklovlari bo‘lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda turli ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini teng asosda ta’minlashni nazarda tutadi. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’lim tizimida bo‘lajak mutaxassislarni inklyuziv ta’lim muhitida samarali faoliyat yuritishga tayyorlash dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda [2].

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan ta’lim shakli sifatida belgilangan. Qonunning 20-moddasida inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari mustahkamlangan.

Shu sababli bo‘lajak pedagoglarni inklyuziv ta’limga tayyorlash masalasi oliy ta’lim muassasalarining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Oliy ta’lim muassasalari nafaqat bilim va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, balki talabalarni ijtimoiy mas’uliyatli, bag‘rikeng va insonparvarlik qadriyatlariga sodiq shaxs sifatida tarbiyalash vazifasini

ham bajaradi. Ayniqsa, pedagogika, psixologiya, ijtimoiy soha va xizmat ko‘rsatish yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun inklyuziv ta’lim tamoyillarini chuqur anglash, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega shaxslar bilan ishlash ko‘nikmalarini egallash muhim ahamiyat kasb etadi[3]. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, oliy ta’limda talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayoni barcha holatlarda tizimli va yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda inklyuziv ta’lim va tarbiyani ta’minlash davlat siyosati darajasida mustahkamlangan. Biroq inklyuziv ta’limning amaliyotga muvaffaqiyatli joriy etilishi, ko‘p jihatdan, kelajakda pedagog sifatida faoliyat yurituvchi talabalarning ushbu jarayonga psixologik va ijtimoiy jihatdan qanchalik tayyor ekanligiga bog‘liq [1].

Talabalarning tayyorgarlik darajasi nafaqat ularning nazariy bilimlari, balki ijtimoiy qarashlari, muloqot ko‘nikmalari va amaliyotda qo‘llab-quvvatlash omillariga ham bog‘liq bo‘lgan murakkab hodisa hisoblanadi[4]. Shu munosabat bilan talabalarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirishdagi muammolarni ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlash dolzarb pedagogik muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, mazkur maqolada oliy ta’limda talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning amaldagi holati tahlil qilinib, mavjud muammolar, ularning sabablari hamda ta’lim jarayonini takomillashtirishga doir ilmiy-pedagogik xulosalar berish maqsad qilib qo‘yilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni kuchaytirish, bo‘lajak mutaxassislarni zamonaviy inklyuziv ta’lim talablariga mos ravishda tayyorlashga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash masalasi pedagogika, maxsus pedagogika, psixologiya va ta’limni boshqarish sohalarida so‘nggi yillarda keng tadqiq etilayotgan dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limga tayyorgarlik nafaqat maxsus bilim va ko‘nikmalarni egallashni, balki talabalarda bag‘rikenglik, ijtimoiy mas’uliyat va insonparvarlik qadriyatlarini shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi.

D.T. Usmonova tadqiqotida bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim jarayoniga tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlarini, xususan, talabalarning nazariy, amaliy va psixologik tayyorgarligi hamda ushbu jarayonning me’yoriy-huquqiy jihatlarini tahlil qilgan [5].

Xorijiy pedagogik tadqiqotlarda inklyuziv ta’lim bo‘yicha tayyorgarlik masalasi asosan kompetensiyaviy yondashuv asosida yoritilgan. Tadqiqotchilar bo‘lajak mutaxassislar uchun inklyuziv kompetensiyalarni (pedagogik, kommunikativ, psixologik va metodik) shakllantirish zarurligini ta’kidlaydilar. Ushbu ishlarda oliy ta’lim dasturlariga inklyuziv ta’limga oid maxsus kurslarni kiritish, amaliy mashg‘ulotlar va real ta’lim muhitida tajriba orttirish muhim omil sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, xorijiy adabiyotlarda talabalarning inklyuziv ta’limga bo‘lgan munosabati va motivatsiyasi ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi.

L. Florian inklyuziv ta’lim muhitida o‘quv jarayonining muvaffaqiyatli kechishi uchun zarur bo‘lgan tartib, tuzilma va xavfsizlikni ta’minlash masalalarini tahlil qilgan. Shuningdek, muallif nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyat tomonidan “begona” sifatida qabul qilinishi, ya’ni ijtimoiy muammoga alohida e’tibor qaratib, uni inklyuziv ta’lim samaradorligiga ta’sir etuvchi muhim ijtimoiy omil sifatida ko‘rib chiqqan[6]. M. Oliver va C. Barnes o‘z tadqiqotlarida nogironligi bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy siyosat tizimidagi o‘rni va ularni jamiyat hayotidan chetlashtirishdan inklyuziv yondashuvga o‘tish bosqichlarini tahlil qilib, ushbu jarayonga to‘sqinlik qiluvchi institutsional omillarni ochib bergan [7].

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’limda talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning amaldagi holati - ya’ni real o‘quv jarayoni, o‘quv rejalari, amaliy mashg‘ulotlar va pedagogik amaliyot doirasida ushbu tayyorgarlikning qanday tashkil etilayotgani masalasi yetarli darajada chuqur tahlil qilinmagan. Ko‘plab ilmiy ishlar konseptual va tavsiyaviy xarakterga ega bo‘lib, amaliy holatni diagnostika qilish va baholashga kam e’tibor qaratilgan. Mavzuga oid adabiyotlar inklyuziv ta’limga tayyorlash masalasining nazariy va metodologik asoslari yetarli darajada yoritilganini ko‘rsatadi. Biroq oliy ta’lim muassasalarida talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning real holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur ilmiy bo‘shliq ushbu tadqiqotning dolzarbligi va ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot oliy ta’limda talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning amaldagi holatini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilashga qaratilgan bo‘lib, kompleks metodologik yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqot metodologiyasi ta’lim jarayonini tizimli, kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida o‘rganishni nazarda tutadi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy tadqiqot metodlari qo‘llanildi:

Nazariy tahlil metodlari (ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, o‘quv rejalari va fan dasturlarini tahlil qilish) - inklyuziv ta’limga tayyorlashning nazariy asoslari va amaldagi holatini aniqlash maqsadida;

Taqqoslash va tizimlashtirish metodlari - mahalliy va xorijiy tajribalarni solishtirish hamda umumlashtirish uchun;

Empirik metodlar (kuzatuv, so‘rovnoma, suhbat) - talabalarning inklyuziv ta’limga tayyorgarlik darajasi, munosabati va motivatsiyasini aniqlashda;

Diagnostik metodlar - talabalarning inklyuziv kompetensiyalari (bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlar) holatini baholash uchun;

Pedagogik tahlil va umumlashtirish - olingan natijalarni ilmiy xulosalar va tavsiyalar shaklida ifodalashda.

Tadqiqot empirik bazasi sifatida oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar, o‘qituvchilar va pedagogik amaliyot rahbarlari tanlab olindi.

Tadqiqotda so‘rovnoma (anketa so‘rovi) usulidan foydalanildi. (1-jadvalga qarang)

1-jadval. Talabalarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligini aks ettiruvchi so‘rovnoma natijalari (%)

№	Savol	Ijobiy javob (%)	Noaniq javob (%)	Salbiy javob (%)
1	“Inklyuziv ta’lim” tushunchasining mohiyatini qanday izohlaysiz?	42,3	31,5	26,2
2	Nogironligi yoki maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan talabalar bilan bir o‘quv guruhida ta’lim olishga qay darajada tayyorsiz?	38,7	29,8	31,5
3	Universitet o‘quv rejasida inklyuziv ta’lim asoslariga bag‘ishlangan maxsus fan yoki modul o‘qitilganmi?	27,4	33,1	39,5
4	Ta’lim muassasangizda inklyuziv ta’limni tashkil etish uchun zarur infratuzilma (pandus, maxsus texnik vositalar va boshqalar) mavjudmi?	24,9	28,4	46,7
5	Nogironligi bo‘lgan tengdoshlaringiz bilan muloqot jarayonida qanday qiyinchiliklarga duch kelasiz (agar bunday qiyinchiliklar mavjud bo'lsa)?	51,2	26,6	22,2
6	Bo‘lajak kasbiy faoliyatingizda inklyuziv ta’lim tamoyillarini qo‘llashga o‘zingizni qay darajada tayyor deb hisoblaysiz?	35,8	24,1	40,1
7	Talabalarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligini oshirish maqsadida universitetda qanday qo‘shimcha chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur deb hisoblaysiz?	29,6	30,9	39,5

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, talabalarning kursdoshlar bilan ijtimoiy muloqotga tayyorligi nisbatan yuqori ko‘rsatkichga (51,2%) ega, biroq ta’lim muhitining moddiy-texnik jihatdan moslashtirilganligi (24,9%) va pedagogik-psixologik bilim va ko‘nikmalarning yetarliligi (27,4%) bo‘yicha ijobiy javoblar ulushi ancha past. Bu, o‘z navbatida, talabalarning shaxsiy munosabati ijobiy bo‘lsa-da, ularning kasbiy va institutsional tayyorgarligi hali yetarli darajada shakllanmaganligidan dalolat beradi.

Mazkur metodologiya oliy ta’limda talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning amaldagi holatini obyektiv baholash hamda ta’lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-pedagogik xulosalar chiqarish imkonini berdi. Tadqiqot Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filialida o‘tkazilib, tajriba-sinov ishlarida jami 106 nafar talaba ishtirok etdi. Tadqiqot jarayoni talabalarning inklyuziv ta’limga tayyorgarlik darajasini aniqlash, ularning bilim, munosabat va amaliy ko‘nikmalarini tahlil qilishga qaratildi.

Tajriba-sinov ishlari doirasida talabalarning inklyuziv ta’limga oid boshlang‘ich bilimlari, ijtimoiy-psixologik munosabati hamda amaliy tayyorgarligi maxsus ishlab chiqilgan so‘rovnoma, diagnostik topshiriqlar va kuzatuvlar orqali o‘rganildi. Dastlabki tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalar inklyuziv ta’lim tushunchasi va uning asosiy tamoyillari haqida umumiy tasavvurga ega bo‘lsalar-da, maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan shaxslar bilan ishlash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmagan.

Tajriba davomida talabalarga inklyuziv ta’limning nazariy asoslari, xalqaro va milliy tajribalar, real pedagogik vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlar hamda muammoli topshiriqlar taklif etildi. Mashg‘ulotlar jarayonida talabalarning faolligi, munozaralarda ishtiroki va reflektiv fikrlashi sezilarli darajada oshgani

kuzatildi. Ayniqsa, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish va rolli mashg‘ulotlar talabalarning inklyuziv muhitga nisbatan ijobiy munosabatini kuchaytirdi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba-sinov jarayonida qo‘llanilgan interfaol va refleksiyaga asoslangan metodlar talabalarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligini oshirishda samarali bo‘ldi. Ayniqsa, nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirish talabalarning inklyuziv kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Mashg‘ulotlar jarayonida talabalarning faolligi, munozaralarda ishtiroki va reflektiv fikrlashi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Ayniqsa, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish va rolli mashg‘ulotlar talabalarning inklyuziv muhitga nisbatan ijobiy munosabatini kuchaytirdi.

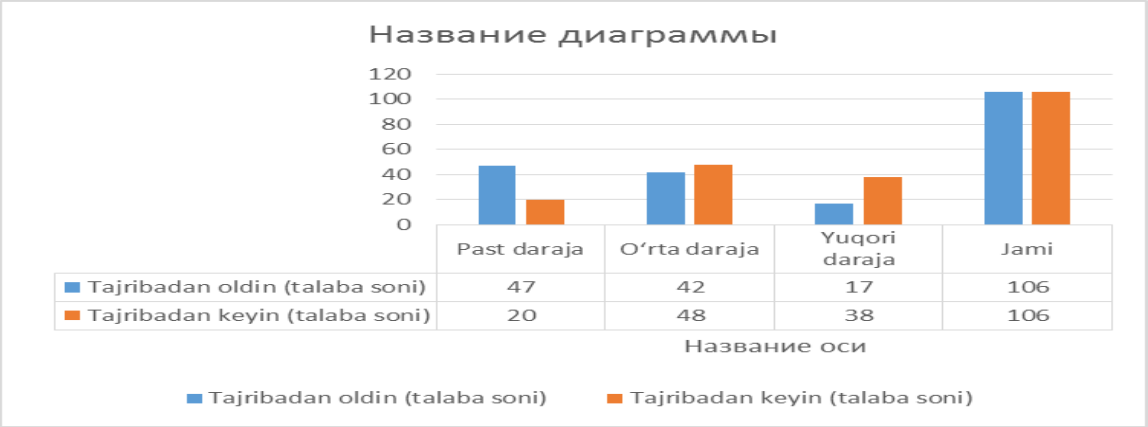
Umuman olganda, Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filialida 106 nafar talaba ishtirokida o‘tkazilgan tajriba-sinov natijalari oliy ta’limda talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayonini takomillashtirish zarurligini hamda ushbu yo‘nalishda tizimli, amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuv yuqori samaradorlikka ega ekanini ilmiy jihatdan tasdiqladi. (2-jadvalga qarang)

2-jadval.

Talabalarning inklyuziv ta’limga tayyorgarlik darajasi (tadqiqotdan oldin tadqiqotdan keyin)

Tayyorgarlik darajasi	Tadqiqotdan oldin (talaba soni)	Tadqiqotdan oldin (%)	Tadqiqotdan keyin (talaba soni)	Tadqiqotdan keyin (%)
Past daraja	47	45 (%)	20	18 (%)
O‘rta daraja	42	40 (%)	48	46 (%)
Yuqori daraja	17	15 (%)	38	36 (%)
Jami	106	100 (%)	106	100 (%)

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba-sinovdan oldin talabalarning aksariyati past va o‘rta darajadagi tayyorgarlikka ega bo‘lgan. Tajriba-sinov ishlari yakunida esa yuqori darajadagi ko‘rsatkichlar sezilarli darajada oshib, past darajadagi tayyorgarlikka ega talabalar ulushi keskin kamaygan. Bu holat qo‘llanilgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

1-rasm. Talabalarning inklyuziv tayyorgarligi darajasi ko‘rsatkichi

Xulosa qilib aytganda, o‘tkazilgan tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarida talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayoni tizimli va kompleks yondashuvni talab etuvchi dolzarb pedagogik muammo ekanligini ko‘rsatdi. Tajriba-sinov natijalariga ko‘ra, talabalarda inklyuziv ta’limga oid nazariy bilimlar ma’lum darajada shakllangan bo‘lsa-da, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikmalari, psixologik tayyorgarligi hamda alohida ta’lim ehtiyojlariga ega shaxslar bilan samarali ishlashga bo‘lgan kasbiy ishonchi yetarli darajada rivojlanmaganligi aniqlandi. Aniqlangan muammolarni bartaraf etish maqsadida oliy ta’lim jarayoniga inklyuziv ta’lim bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar, keys-stadi, rolli mashqlar va pedagogik vaziyatlarni modellashtirish texnologiyalarini keng joriy etish; talabalar uchun maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega shaxslar bilan bevosita muloqot va amaliy faoliyatni tashkil etish; inklyuziv pedagogika, kommunikativ kompetensiya va empatiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan treninglarni tizimli ravishda o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, talabalarni inklyuziv ta’limga samarali tayyorlash uchun oliy ta’lim jarayonida:

- inklyuziv ta’limga oid fanlar mazmunini boyitish,
- nazariya va amaliyotni uzviy bog‘lash,

•refleksiya, trening va real pedagogik vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlarni keng joriy etish zarur hisoblanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayonini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-pedagogik xulosalar chiqarish imkonini berdi hamda oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislarni inklyuziv muhitda faoliyat yuritishga tayyorlashda kompleks va amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuvning yuqori samaradorligini tasdiqladi.

Adabiyotlar:

1. Otabek Yo‘ldoshev “Oliy ta’limda talabalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning amaldagi holati” // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy innovatsion tadqiqotlar ilmiy metodik jurnali, 2026.
2. Usmonova D.T. “Bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim jarayoniga tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari” // Maktabgacha va maktab ta’limi ilmiy metodik jurnal 2025-yil, fevral, №2-son.
3. Maxmudov X.Sh. Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishda oilalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ish // NamDU ilmiy axborotnomasi. - 2023. - 6-son.
4. Kayumova M. Bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda ta’lim va ishlab chiqarishning o‘zaro bog‘liqligini ta’minlash //Arxiv nauchnых issledovaniy. – 2022. – T. 2. – №. 1.
5. Florian L. Special or inclusive education: future trends // British Journal of Special Education. - 2008. - Vol. 35, No. 4. - P. 202–208.
6. Oliver, M., Barnes, C. Disabled People and Social Policy: From Exclusion to Inclusion. - London: Longman, 1998.
7. Очилов О. Олий таълимда инклюзив таълимни жорий этишнинг педагогик асослари. – Т.: Фан ва технология, 2020. – 176 б.
8. Возникновение инклюзивного образования в Узбекистане и проблемы инклюзивного обучения // Жамият ва инновациялар - Society and innovations. - Special Issue 04, 2025. - Б. 276–283.